

Nâzımı Meçhul Bir Elli Dört Farz Manzumesi

Nesibe KABLÂNDER

Dr., İstanbul Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8933-4856>

nesibekablander@gmail.com

Atıf Bilgisi: Kablander, Nesibe. "Nâzımı Meçhul Bir Elli Dört Farz Manzumesi". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 32 (Temmuz 2024), 378-413. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1474853>.

Geliş Tarihi	28.04.2024
Kabul Tarihi	15.05.2024
Yayın Tarihi	01.07.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Kırleme
Araştırma Makalesi	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Beyan	
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	divanedebiyatidergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

Sözü güzelleştirmenin yanında muhtasar bir hâle dönüştürüp hatırdâ kalmasını da sağlayan manzum söyleyiş, müelliflerin sıklıkla kullandıkları bir ifade tarzı olmuştur. Bu tercihin Osmanlı döneminde literatüre kazandırdığı eserler arasında İslâmî ilimlere dair olup Türk-İslâm edebiyatı alanında çeşitli çalışmalara konu olan manzum akaidnameler, ilmihâller ve tecvidlerin yanı sıra her Müslümanın bilmesi ve amel etmesi zaruri olan emirlerin bir araya getirildiği manzum otuz iki veya elli dört farzlar da yer alır. Hasan-ı Basrî'den (ö. 110/728) rivayetle tedvin edilen elli dört farz risaleleri halkın da okuyup anlaması adına Osmanlı devrinde Arapçadan Türkçeye çevrilmiş ve bu risalelere şerhler de yazılmıştır. Bu makalede nâzımı bilinmeyen; fakat çok sayıda nüshasıyla Osmanlı sahasında en yaygın örnek olduğu anlaşılan bir Elli Dört Farz Manzumesi ele alınmış ve tespit edilen nüshalar üzerinden eserin tenkitli metni oluşturulup muhtevasına dair değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Elli dört farz, Mızraklı İlmihâl, yazma eserler, Türk-İslâm Edebiyatı.

An Anonymous Treatise in Verse on ‘Fifty Four Obligations (Fardh)’

Nesibe KABLANDER

Dr., İstanbul Türkiye

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8933-4856>

nesibekablander@gmail.com

Citation: Kablander, Nesibe. “An Anonymous Treatise in Verse on ‘Fifty Four Obligations (Fardh)’”. *The Journal of Ottoman Literature Studies* 32 (Temmuz 2024), 378-413. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1474853>.

Date of Submission 28.04.2024

Date of Acceptance 15.05.2024

Date of Publication 01.07.2024

Peer-Review Double anonymized - Two External

Research Article

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks Yes - Turnitin

Complaints divanedebyatidergisi@gmail.com

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

ABSTRACT

Verse expression, which not only beautifies the words but also transforms them into a concise form and helps them to be remembered; It has become a style of expression frequently used by authors. Among the works that preference brought to literature during the Ottoman period are Islamic science. In addition to the verse akaidnames, catechisms and tajoids, which are the subject of various studies in the field of Turkish-Islamic literature, there are also thirty-two or fifty-four fards in verse, which bring together the commandments that every Muslim should know and act upon. "Fifty-four obligations" treatises compiled via narration of Hasan-ı Basrî (d. 110/728) were translated from Arabic to Turkish in the Ottoman period for social benefit. So people can read and understand. The commentaries were also written in these treatises. In this article, a Fifty-Four Farz Poem, whose verse is unknown but which is understood to be the most common example in the Ottoman field with its many copies, is discussed. A critical text of the work was generated based on the identified copies and evaluations were examined regarding the content.

Keywords: *Fifty Four obligations (fard), Mızraklı İlmihal, manuscripts, Turkish-Islamic Literature.*

Giriş

Osmanlı döneminde kaleme alınan manzum eserler edebiyat, tarih ve İslâmî ilimler gibi değişik sahalarda çeşitlilik göstermektedir. Devletin ilk zamanlarından yıkılışına kadar geçen altı asrı aşkın sürede padişahından esnafına, âliminden düzenli bir tahsil görmemiş halkına kadar çok geniş bir yelpazede şiire rağbet edildiği ve şiirle iştilal edildiği gözlemlenmektedir.¹ Hiç şüphesiz manzum söyleyiş hem anlatılmak isteneni daha az sözle öz şekilde ifade hem de içerisinde barındırdığı ahenk ile kulağa ve ruha hitap etme hususiyeti taşımaktadır. Bundan dolayı sıbyan mekteplerinden² yüksek ilimlerin tahsil edildiği medreselere kadar ilmin her kademesinde şiirin gücünden istifade edilmiştir. Nitekim Osmanlı klasik dönem medreselerine bakıldığı zaman müfredatta manzum eserler dikkati çeker. Bu tarz kitapların seçilmesinde vezinli ve kâfiyeli sözün tesir kuvveti kadar manzumelerin mensur metinlere göre daha kolay ezberlenip akılda kalmasının da etkisi büyüktür. Zira Şark medreselerinde yaygın bir uygulama olarak belli temel metinler ezberlenmektedir (Hızlı 2008: 34-36). Söz konusu kitaplar incelendiğinde örnek olarak Arap gramerinin nahiv kısmında temel eserlerden biri sayılan İbn Mâlik'in (ö. 672/1274) yaklaşık bin beyitten müteşekkil *Elfiyye* adlı manzum eserinin çok rağbet gördüğü söylenebilir. Bu eser üzerine çok sayıda şerh, haşiye ve tâlik de yazılmıştır (Öz 2002: 5). Günümüzde de klasik usulde tedrisata devam eden Doğu medreselerinin müfredatında manzum eserler yer alır.³ Buralarda da sözü edilen usul, genel olarak metin

¹ Nitekim Osmanlı padişahlarının önemli bir kısmının şiirle iştilal ettiği bilinmektedir. Birçoğunun mürettep divanı mevcuttur. Diğer taraftan Hufî (ayakkabıcı) ve Kandî (şekerci) de esnaf zümresinin tanınan şairlerindedir (Şentürk 2009: 81, 239).

² Bunun en dikkat çekici örneklerinden biri sıbyan mekteplerinde ders kitabı olarak okutulan ve Türkçe kelimelerin Arapça karşılıklarını kolay ve zevkli bir şekilde öğretme gayesi güden *Sübha-i Sıbyân* adındaki manzum lügattir. Eserin 1801-1900 yılları arasında otuzdan fazla baskısının yapılması da Osmanlı son devrinde *Sübha-i Sıbyân'a* gösterilen rağbeti açıkça ortaya koymaktadır (Kılıç 2006: 69). Osmanlı sahasında hazırlanmış 60'ın üzerinde manzum lügatin tespit edilmiş olması da (Averbek 2018: 89) eskilerin manzum söyleyişe olan teveccühüne işaret etmesi bakımından kayda değerdir.

³ Bugün Doğu medreselerinde okutulan bazı manzum kitaplar arasında Abdurrahman b. Seyyid Muhammed'in (ö. 983/1585) mantığa dair *es-Süllemü'l-*

hıfzı üzerinden “ezber-mütalaa-müzakere” şeklinde sürdürülmektedir (Erman 2016: 141).

Sadece gramer sahasında değil; akaid, hadis, fıkıh/İslam hukuku ve kıraat gibi alanlarda da manzum olarak yazılmış geniş bir literatür vardır. Dinde iman edilmesi zaruri olan hususları işleyen manzum akaidnameler genel olarak İmam-ı A'zam'ın (ö. 150/767) *el-Fıkhü'l-Ekber'i*, Üşî'nin (ö. 575/1179 [?]) *Emâlî Kasîdesi*, Hızır Bey'in (ö. 863/1459) *Nûniyye Kasîdesi*, Molla Câmî'nin (ö. 898/1492) *İ'tikâd-nâme'si* ve Birgivî'nin (ö. 981/1573) *Vasiyetnâme'si* temel alınarak nazma geçirilmiş (Akçay 2011: 16); Türkçe manzum tercümelere de adı geçen bu zemin metinlerden ilhamla meydana getirilip istinsah edilerek ilmî muhitler arasında dolaşıma sokulmuştur.

Manzum ilmihâl/fıkıh kitaplarına bakıldığında ise Devletoğlu Yûsuf'un (ö. 828/1424'ten sonra) (Aktan 2002) ya da Şemsî Ahmed Paşa'nın (ö. 988/1580) (Eliaçık 2009) *Manzum Vikâye Tercümesi* örneğinde olduğu gibi klasik bir ilmihâlin bütün unsurlarının ele alınıp şiir hâline dönüştürüldüğü kaynaklar yanında, ilmihâlin içerisindeki konu başlıklarının müstakil eserler olarak tanzim edildiği metinler de mevcuttur. Örneğin namazla alakalı bölümler “şurût-ı salât”, “mukaddimetü's-salât” ya da “manzûme-i salât” gibi isimlerle müstakil risaleler hâlinde karşımıza çıkmaktadır (Süslü 2019: 17-35). Yine benzer şekilde miras hukukunu ele alan ve “ferâiz-nâme” adı verilen eserler de miras taksimatını manzum şekilde işlemektedir (Güler 2015: 25-28). Bu eserlerin önemli bir kısmının yazarı belli iken bazılarının müelliflerine ulaşmak mümkün olmamaktadır. Örneğin tecvid ve kıraat sahasının meşhur isimlerinden Hâkânî'nin (ö. 325/937) *el-Kasidetü'r-Râ'iyye'si* (Çetin 1997: 166) veya Kâsım eş-Şâtıbî'nin (ö. 590/1194) *Hırzû'l-Emânî'si* (*Kasîde-i Lâmiyye*) (Çollak 2010: 377) gibi eserler meşhur olmuşken Osmanlı devrinde yazılan bazı tecvid risalelerinin müellifleri meçhuldür (Yılmaz 2015: 88-92). Bu çalışmada ele alınan ve Osmanlı sahasında kendi alanındaki benzer metinlere göre en çok istinsah edilip yayılmış olan *Elli Dört Farz*

Münevrah, Molla Halil Süirdî'nin (ö.1259/1843) münazara ilmine dair *el-Habiyetü'l-Halîyye* ve Ebû İshak İbrâhim el-Lekânî'nin (ö. 1041/1631) akaide dair *Cevheretü't-Tevhîd* adlı eserleri sayılabilir (Erman 2016: 153, 157, 162).

Manzumesi'nin müellifi de yapılan ayrıntılı araştırmaya rağmen tespit edilememiştir. Aruzun "mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün" kalıbıyla ve kaside nazım şekliyle yazılmış olup 17 beyitten oluşan bu manzumenin hâlihazırda 23 nüshasını tespit edebildik; fakat bütün yazmaların tasnifi henüz tamamlanmadığından ilerleyen zamanlarda bu sayının artması kuvvetle muhtemeldir.

Elli Dört Farz Manzumesi

İslâm geleneğinde bir Müslümanın inanması ve bilmesi/amel etmesi istenen emirler (farzlar) genel olarak "otuz iki farz" ve "elli dört farz" adı altında sıralanmış ve bunlar bazen müstakil el kitabı şeklinde de hazırlanmıştır (Arpağuş 2000: 141). Otuz iki farzlar genel itibariyle İslâm'ın şartları (5), imanun şartları (6), abdestin farzları (4), guslün farzları (3), teyemmümün farzları (2) ve namazın iç ve dış farzlarından (12) oluşmaktadır (Şengün 2018: 9). Hasan-ı Basrî'den rivayetle tedvin edilip yazma eser kütüphanelerinde *el-Ferâiz*, *Erbaa ve Hamsûn Ferâiz* ve daha başka Arapça isimlerle de kayda giren (Uludağ 1997: 292) risaleler ise Osmanlı geleneğinde daha çok "Elli Dört Farz" adıyla meşhur olmuştur. Söz konusu risalelerde otuz iki farzdan daha ayrıntılı mevzular ele alınmaktadır. Bu noktada belirtilmesi gereken husus, Hasan-ı Basrî'den rivayetle oluşturulan *Elli Dört Farz*'ı onun kaleminden çıkmış telif bir eser olarak görmek yerine, talebelerine naklettiği ve onların da bunu tedvin etmek suretiyle oluşturdukları bir tasnif olarak değerlendirmenin daha doğru bir görüş olacağıdır (Görgün 1997, 304; Ritter 1933, 7-9). Nitekim yazma eser kütüphanelerinde Arapça *Elli Dört Farz* risaleleri incelendiğinde bunların "hukiye 'an Hasan el-Basrî" (Hasan-ı Basrî'den hikâye/rivâyet olunmuştur) şeklinde başladığı görülmektedir (Süleymaniye, Taviloğlu 362/31: 256b; Süleymaniye, Mikروفilm 2718: 87b). Makale metnini oluşturan manzum tercümenin mukaddimesinde de "Rivâyet oldı Basrî'den" ifadesi yer almaktadır.

"Elli Dört Farz"ı temel İslam ilimlerinde yalnızca bir başlık altına yerleştirip tasnif etmek mümkün değildir. Zira bu risalelerde "gusül, namaz, taharet" gibi İslam fıkhuyla alakalı mevzular yanında "Allah'a şirk koşmamak", İblis'i düşman bilmek,

“Allah’tan ümit kesmemek” ve “rızkı Allah’tan bilmek” gibi itikada/iman esaslarına taalluk eden meseleler de ele alınmakta; buna ilaveten “sabretmek”, “tefekür etmek” ve “kanaat etmek” gibi doğrudan veya dolaylı olarak ahlâkla ilgili mevzular da dikkati çekmektedir. Bu sebeple elli dört farz risalelerini yalnızca amel bakımından yapılması farz olan konuları değil, inanılması veya huy/ahlâk olarak edinilmesi zaruri prensipleri de içeren metinler olarak değerlendirmek daha doğrudur.

Hasan-ı Basrî’den rivayetle oluşturulan *Elli Dört Farz*’ın Osmanlı Türkçesine tercümelere yapılmış ve bu risale Osmanlı’da en yaygın ilmihâl kitaplarından biri olup *Miftâhu’l-Cenne*⁴ adıyla da bilinen *Mızraklı İlmihâl*’in içerisine de yerleştirilmiştir. *Mızraklı İlmihâl*’in yazma nüshalarında “Hasan-ı Basrî hazretlerinden rivâyet oldur ki elli dört farz vardır” (Yazma Bağışlar 1164: 23b vd) ve matbu metinde “Ve dahi elli dört farzları beyân idelim” ifadesiyle başlayan bu bölüm (*Mızraklı İlmihâl* 1290: 49-51) makalede ele aldığımız manzume ile mukayese edildiğinde sıralamalar farklı olsa da madde başlıkları bakımından büyük oranda benzerlik göstermektedir. Dikkat çekici bir fark ise manzumede yer almayıp *Mızraklı İlmihâl*’de takdim-tehirler yapılmak suretiyle bulunan iki maddedir. Bunlardan biri *Mızraklı İlmihâl*’de 26. farz yerine yazılan “pâdişâha mutî’ olmak” (s. 50); diğeri ise 47. farz yerine yazılan “tâze oğlana yakın olmamak” (s. 51) maddeleridir.⁵ Hasan-ı Basrî rivayetinde “genç oğlanlara yakın olmamak” şeklinde bir madde yoktur, yalnızca “zina etmemek” yer almaktadır. Hem Osmanlı sahasında yapılan tercümelere hem de *Mızraklı İlmihâl*’in içindeki elli dört farzda ise “zina etmemek” maddesinden ayrı bir farz olarak

⁴ *Mızraklı İlmihâl*’in Osmanlı son devrinde yapılan matbu baskısının başında yazan ifade şu şekildedir: “İşbu *Mızraklı İlmihâl* ta’bir olunan *Miftâhu’l-Cenne* nâm kitâbın...” (*Mızraklı İlmihâl* 1290: 1)

⁵ Bu ikisinden başka olarak “ilim talep etmek” maddesi Arapça *Elli Dört Farz* risalesinde “et-ta’allüm” (öğrenme) şeklinde geçmektedir (Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi 425: 45a). Osmanlı döneminde yapılan tercümelere “ilim talep etmek” (Süleymaniye Ktp., Serez 4021: 86b) olarak çevrilmiştir. *Elli Dört Farz Manzumesi* tanzim edilirken ise “ilim talep etmek” maddesi kimi nüshalara “ta’allüm” olarak alınmış, bazı nüshalarda ise bunun yerine “tecessüs etmemek” maddesi yazılmıştır.

“genç oğlanlara yakın olmamak” eklenmiştir.⁶ Konumuz olan *Elli Dört Farz Manzumesi*'nde ise yalnızca Hasan-ı Basrî rivayetinde olduğu üzere “zina etmemek” farzı yazılmıştır.

“Padişaha itaat etmek” maddesine gelince; Hasan-ı Basrî rivayetindeki Arapça metinde yalnızca “el-itâ'at” şeklinde bir farz yer almakta ve bu madde Nisâ 4/59'da geçen “Allah'a, Resûlüne ve sizden olan ulü'l-emre itaat edin.” mealindeki ayet ile şerh edilmektedir (Süleymaniye, İbrahim Efendi 425: 44b vd). Arapça metnin Osmanlı sahasındaki mensur tercümesinde “itaat” maddesi “Allah'a ve peygamberine itaat etmek”⁷ şeklinde çevrilmiş; fakat *Mızraklı İlmihâl*'de “Allah'a ve Resûlüne itaat” maddesinin yanına “Pâdişâha itaat etmek” şeklinde ayrı bir farz da ilave edilmiştir.⁸ *Elli Dört Farz Manzumesi*'nde ise yalnızca Hasan-ı Basrî rivayetinde olduğu şekliyle “Allah'a itaat etmek” maddesi yer almış, “pâdişâha itaat” şeklinde herhangi bir ilave yapılmamıştır. Burada zikrettiğimiz farklılıklar ve eklemeler zamanın ve zeminin şartlarına/ihtiyaçlarına göre tercüme geleneğinde ne gibi tasarrufların yapılabildiğine dair son derece dikkat çekici ve üzerinde durulması gereken hususlardır.

Manzum 54 Farz Risalesinde Zikredilen Farzlar

1- Allah'ı zikretmek	28- İbret nazarıyla bakmak
2- Namaz kılmak	29- Tartıyı eksiksiz tartmak
3- Abdest almak	30- Kimseyle alay etmemek
4- Gusletmek	31- Verdiği sözde durmak
5- Tevekkül etmek	32- Tecessüsü/ayıp araştırmayı terk

⁶ *Elli Dört Farz*'ın mensur tercümesinde geçen ifade: “Kırk sekizinci farz, tâze civân oğlan yanına karîb olmamak”; “Elli ikinci farz, zinâdan sakınmaktır”(Süleymaniye Ktp., Serez 4021: 87a-b). *Mızraklı İlmihâl*'de geçen ifade: “Kırk sekizinci, tâze gulâma yakın olmamak”; “Elli ikinci, zinâdan kaçmak” (*Mızraklı İlmihâl* 1290: 51).

⁷ *Elli Dört Farz*'ın mensur tercümesinde geçen ifade: “Yigirmi dördüncü farz, Allahu Te'âlâ'ya ve Peygamber aleyhisselâma itâ'at etmek” (Süleymaniye Ktp., Serez 4021: 86a).

⁸ *Mızraklı İlmihâl*'de geçen ifade: “Yigirmi dördüncü, Allahu Teâlâ'ya ve Resûl'üne itâ'at etmek”; “Yigirmi altıncı, pâdişâha mutî' olmak” (*Mızraklı İlmihâl* 1290: 50).

6- Tevbe etmek	etmek
7- Sabretmek	33- Su-i zan etmemek/kimse hakkında kötü düşünmemek
8- Şükür üzere olmak	34- Nefse ve şeytana uymamak
9- Helalden temiz elbise giymek	35- Gözünü ve kulağını haramdan korumak
10- Kazaya rıza göstermek	36- Kibirlenmemek
11- Helalden yiyip içmek	37- Malını Allah yolunda harcamak
12- [Nimetlerle] şımarmamak	38- Allah'tan ümit kesmemek
13- Allah'ın rızka kefil olduğuna inanmak	39- Allah'ın gazabından emin olmamak
14- İhlas ile amel etmek	40- Yetecek kadar rızkını Allah'tan istemek
15- Her an tefekkür etmek	41- Hayız hâlindeyken eşine yaklaşmamak
16- Allah'a firar etmek/sığınmak	42- Kalbini günahahtan temizlemek
17- Allah'tan korkmak	43- Fakirlere iyilik etmek
18- İblis'i düşman bilmek	44- Yetim malını korumak
19- Allah'ın sevdiğini sevmek, düşmanlarını sevmemek	45- Yetim malını yememek
20- Ölüme hazırlanmak	46- Namazlarına riayet etmek
21- Emr bi'l-ma'ruf (iyiliği emretmek) ve nehy ani'l-münker (kötülükten sakındırmak)	47- Allah'a şirk koşmamak
22- Anne babaya iyilik etmek	48- Zina etmemek
23- Emanete riayet etmek	49- İçki içmemek
24- Akrabayı gözetmek	50- Malını israf etmemek
25- Dilini muhafaza etmek	51- Yalan yere yemin etmemek
26- Gözünü haramdan sakınmak	52- Kanaatkâr olmak
27- Allah'a itaat etmek	53- Kur'an'ı hüccet kabul etmek
	54- İyiliği başa kakmamak

Elli Dört Farzın Delilleri⁹

Manzume “farzlar” üzerine kurulu olduğundan bunların delilleri de elbette temelde Kur'an-ı Kerîm ayetleri olacaktır. Eserin

⁹ Mealler için Türkiye Diyanet Vakfı Meali esas alınmıştır.

A, BG1, BG2, BG3, Ç, E1, E2, K1, K2, S¹⁰ ve M1 kısaltmalarını kullandığımız nüshalarında¹¹ her bir farz sayıldıktan sonra bunların hemen yanına “kavlühü te‘ālā” yazılarak ayet delilleri getirilmiştir. Ayrıca bazı ayetler yazıldıktan sonra Arapça “ey” veya “ya’nî” gibi ifadelerle açıklayıcı cümleler de eklenmiştir. Örneğin “Allah’a firar etmek” maddesi yazılırken ﴿فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ﴾ [“O hâlde Allah'a koşun!” Zâriyât 50/51.] ayetinden iktibas yapıldıktan sonra “أي فرّوا إلى رحمة الله” [“Yani Allah’ın azarından onun rahmetine kaçın!”] denilerek Allah’a firar etmenin nasıl anlaşılması gerektiği söylenmiş; diğer bir yerde de “şeytanı düşman bilmek” maddesi için ﴿إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا﴾ [“Şüphesiz şeytan sizin düşmanınızdır, siz de onu düşman belleyin!” Fâtır, 35/6] ayetinden iktibas yapıldıktan sonra “يعني فحاربه” [“Yani onunla mücadele edin”] denilerek şeytanı düşman bellemenin onunla mücadele etmek olduğu belirtilmiştir.

Bazı durumlarda da bir madde için Kur’ân’dan iki ayet zikredilmiştir. Örneğin “şükür üzere olmak” maddesinde hem Bakara hem de İbrahim suresinden; “fakirlere iyilik etmek” maddesinde ise Hacc ve Duhâ surelerinden iktibaslar yapılmıştır.

1- Allah’ı zikretmek

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا * وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا﴾ “Ey inananlar! Allah’ı çokça zikredin ve O’nu sabah akşam tesbih edin.” Ahzâb, 33/41-42.

2- Namaz kılmak

﴿إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا﴾ “Şüphesiz namaz müminler üzerine vakitleri belli bir farzdır.” Nisâ, 4/103. ayetten iktibas.

¹⁰ Serez (S) nüshasında yalnızca ilk sekiz farz için ayetler yazılmıştır.

¹¹ Aşağıda “Nüshalar” başlıklı kısımda eserin nüshaları hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

3- **Abdest almak**

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ﴾
“Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedip topuklara kadar ayaklarınızı da (yıkayın).” Mâ’ide, 5/6. ayetten iktibas.

4- **Gusletmek**

﴿وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا﴾ “Eğer cünüp oldunuz ise boy abdesti alın.” Mâ’ide, 5/6. ayetten iktibas.

5- **Tevekkül etmek**

﴿وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ﴾ “Ölümsüz ve daima diri olan Allah'a güvenip dayan.” Furkân 25/58. ayetten iktibas.

A, BG2, BG3, K1 ve K2 nüshalarında şu ayet de yazılmıştır:

﴿وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ “Eğer müminler iseniz ancak Allah'a güvenin.” Mâ’ide, 5/23. ayetten iktibas.

6- **Tevbe etmek**

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا﴾ “Ey iman edenler! Samimi bir tevbe ile Allah'a dönün.” Tahrîm, 66/8. ayetten iktibas.

7- **Sabretmek**

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا﴾ “Ey iman edenler! Sabredin; (düşman karşısında) sebat gösterin.” Âl-i İmrân, 3/200. ayetten iktibas.

8- **Şükür üzere olmak**

﴿لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ﴾ “Eğer şükrederseniz, elbette size (nimetimi) artıracam.” İbrâhîm, 14/7. ayetten iktibas.

﴿وَأَشْكُرُوا لِلَّهِ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ﴾ “Eğer siz yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız O'na şükredin.” Bakara, 2/172. ayetten iktibas.

9- Helalden temiz elbise giymek

﴿يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ﴾¹² “Ey Âdem oğulları! Her secde edişinizde güzel elbiselerinizi giyin.” A'râf, 7/31. ayetten iktibas. (Ayette geçen “zinet” kelimesi K1 ve K2 nüshasında “farz olan avret yerini örten elbise” şeklinde tefsir edilmiştir.)

10- Kazaya rıza göstermek

﴿وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ﴾ “Rabbinin hükmüne sabret.” Tūr, 52/48. ayetten iktibas.

11- Helalden yiyip içmek

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ﴾ “Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin.” Bakara, 2/172. ayetten iktibas.

12- [Nimetlerle] şımarmamak

﴿لَكَيْلًا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا﴾ “(Allah bunu) elinizden çıkana üzülmeysiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şımarmayasınız diye açıklamaktadır.” Hadîd, 57/23. ayetten iktibas.

13- Allah'ın rızka kefil olduğuna inanmak

﴿وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَىٰ اللَّهِ رِزْقُهَا﴾ “Yeryüzünde yürüyen her canlının rızkı, yalnızca Allah'ın üzerinedir.” Hûd, 11/6. ayetten iktibas.

14- İhlas ile amel etmek

¹² Âyetin başındaki “Yâ benî Âdeme...” ifadesi, kaydedildiği bütün nüshalarda “Yâ eyyühellezîne âmenû...” şeklinde hatalı yazılmıştır.

﴿فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا﴾ “Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın.” Kehf, 18/110. ayetten iktibas.

15- Her an tefekkür etmek

﴿وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ “Göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler...” Âl-i İmrân, 3/191. ayetten iktibas.

16- Allah’a firar etmek/sığınmak

﴿فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ﴾ “O hâlde Allah'a koşun.” Zâriyât, 50/51. ayetten iktibas.

17- Allah’tan korkmak

﴿فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونَ﴾ “Şu halde, eğer iman etmiş kimseler iseniz onlardan korkmayın, benden korkun.” Âl-i İmrân, 3/175. ayetten iktibas.

18- İblis’i düşman bilmek

﴿إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا﴾ “Şüphesiz şeytan sizin düşmanınızdır, siz de onu düşman sayın.” Fâtır, 35/6. ayetten iktibas.

19- Allah’ın sevdiğini sevmek, düşmanlarını sevmemek

﴿لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ﴾ “Allah'a ve ahiret gününe inanan bir toplumun -babaları, oğulları, kardeşleri, yahut akrabaları da olsa- Allah'a ve Resûlüne düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin.” Mücâdele, 58/22. ayetten iktibas.

20- Ölümüne hazırlanmak

﴿كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ﴾ “Her can ölümü tadacaktır.” Ankebût, 29/57. ayetten iktibas.

﴿كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ * وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ...﴾ “Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacak. Ancak Rabbinin zâtı bâki kalacak.” Rahmân, 55/25-26.

21- Emr bi'l-ma'ruf (iyiliği emretmek) - Nehy ani'l-münker (kötülükten sakındırmak)

﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ﴾ “Muhakkak ki Allah; adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar.” Nahl, 16/90. ayetten iktibas.¹³

22- Anne babaya iyilik etmek

﴿أَنْ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ﴾ “(İşte bunun için) önce bana, sonra da ana-babama şükret diye tavsiyede bulunmuşuzdur.” Lokmân, 31/14. ayetten iktibas.

23- Emanete riayet etmek

﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا﴾ “Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi emreder.” Nisâ, 4/58. ayetten iktibas.

24- Akrabayı gözetmek

﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ﴾ “Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının.” Nisâ, 4/1. ayetten iktibas.

¹³ Nüshalarda “emr bi'l-ma'ruf ve nehy ani'l-münker” farzı için yukarıda yazılı olan Nahl, 16/90. âyeti delil gösterilmiş ise de bu madde için ﴿كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ﴾ “Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten menedersiniz...” (Âl-i İmrân, 3/110) ayeti de hatıra gelmektedir.

25- Dilini muhafaza etmek

﴿مَا يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ﴾ “İnsan hiçbir söz söylemez ki yanında gözetleyen, yazmaya hazır bir melek bulunmasın.” Kâf, 50/18.

26- Gözünü haramdan sakınmak

﴿قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ﴾ “(Resûlüm!) Mümin erkeklere, gözlerini (harama) dikmemelerini söyle.” Nûr, 24/30. ayetten iktibas.

27- Allah’a itaat etmek

﴿أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ﴾ “Allah’a ve Resul’üne itaat edin.” Nisâ, 4/59. ayetten iktibas.

28- İbret nazarıyla bakmak

﴿فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ﴾ “Ey akıl sahipleri! İbret alın.” Haşir, 59/2. ayetten iktibas.

29- Tartıyı eksiksiz tartmak

﴿وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ﴾ “Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın.” İsrâ, 17/35. ayetten iktibas.

30- Kimseyle alay etmemek

﴿لَا يَسْحَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ﴾ “Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler.” Hucurât, 49/11. ayetten iktibas.

31- Verdiği sözde durmak

Bu başlık yalnızca HB ve L nüshalarında farz olarak işaretlenmiş, diğer yazmalarda elli dört farzın bir maddesi olarak gösterilmeyip kendisine delil olarak herhangi bir ayet de yazılmamıştır. Fakat gerek Arapça metnin mensur tercümesinde

“Her hâlde sâdık olmak” (Serez 4021: 86b) maddesi olduğu ve gerekse de *Mızraklı İlmihâl*'de “Her hâlde mü'min sözine sâdık olmak” (s. 50) şeklinde ayrı bir farz olarak zikredildiği için bu başlığın müstakil bir farz olarak alınması gerektiği açıktır. Söz konusu madde için delil ise Kur'ân-ı Kerîm'deki şu âyet-i kerîmedir:

﴿وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا﴾ “Verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü verilen söz, sorumluluğu gerektirir.” İsrâ, 17/34. ayetten iktibas.

32- Tecessüsü/ayıp araştırmayı terk etmek

﴿وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَب بَّعْضُكُم بَعْضًا﴾ “Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin.” Hucurât, 49/12. ayetten iktibas.

33- Su-i zan etmemek/kimse hakkında kötü düşünmemek

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ﴾ “Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçınınız.” Hucurât, 49/12. ayetten iktibas.

34- Nefse ve şeytana uymamak

﴿وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ - فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ﴾ “Rabbinin makamından korkan ve nefsinin kötü arzularından uzaklaştıran için ise şüphesiz cennet yegâne barınaktır.” Nâzi'ât, 79/40-41.

﴿وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ﴾ “Sakın şeytanın peşinden gitmeyin. Çünkü o, apaçık düşmanınızdır.” Bakara 2/208. ayetten iktibas.¹⁴

35- Gözünü ve kulağını haramdan korumak

¹⁴ Bu ayet yalnızca A nüshasında yazılıdır. Diğer nüshalarda “şeytana uymamak” farzı için Yûsuf, 12/40. ayetten iktibas edilen kısmın meali şu şekildedir: “Hüküm sadece Allah'a aittir. O size kendisinden başkasına ibadet etmemenizi emretmiştir.”

﴿إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا﴾ “Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme. **Şüphesiz kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur.**” İsrâ, 17/36. ayetten iktibas.

36- Kibirilenmemek

﴿تِلْكَ الدَّارُ الْأَخْرَجَةُ نَجَعُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فِسَادًا وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ﴾ “İşte ahiret yurdu! Biz onu yeryüzünde böbürlenmeyi ve bozgunculuğu arzulamayan kimselere veririz. (En güzel) âkıbet, takvâ sahiplerindedir.” Kasas, 28/83.

37- Malını Allah yolunda harcamak

﴿وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ “Allah yolunda harcayın.” Bakara, 2/195. ayetten iktibas.

38- Allah’tan ümit kesmemek

﴿لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ﴾ “Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin.” Zümer, 39/53. ayetten iktibas.

39- Allah’ın gazabından emin olmamak

﴿أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلَا يَأْمُرُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ﴾ “Allah’ın azabından emin mi oldular? Fakat ziyana uğrayan topluluktan başkası, Allah’ın (böyle) mühlet vermesinden emin olamaz.” A’râf, 7/99.

40- Yetecek kadar rızıkını Allah’tan istemek

﴿فَابْتَغُوا عِنْدَ اللَّهِ الرِّزْقَ﴾ “O hâlde rızıkı Allah katında arayın.” Ankebût, 29/17. ayetten iktibas.

Yalnızca A nüshasında ayrıca şu ayet de yazılıdır:

﴿وَهُزِّي إِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطُ عَلَيْكَ رَطْبًا حَلِيمًا﴾ “Hurma dalını kendine doğru silkele ki üzerine taze, olgun hurma dökülsün.” Meryem 19/25.

41- Hayız hâlindeyken eşine yaklaşmamak

﴿وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ﴾ “Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın.”
Bakara, 2/222. ayetten iktibas.

42- Kalbini gûnahtan temizlemek

﴿يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ * إِلَّا مَنْ آتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ﴾ “O gün ne mal fayda verir ne de evlât. Ancak Allah'a kalb-i selîm (temiz bir kalp) ile gelenler (o günde fayda bulur).” Şu'arâ 26/88-89.

43- Fakirlere iyilik etmek

﴿وَأَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ﴾ “Artık ondan [kurban edilen hayvanların etlerinden] hem kendiniz yeyin **hem de yoksula, fakire yedirin.**”
Hacc 22/28. ayetten iktibas.

A, E1 ve M1 nüshalarında ayrıca şu ayet de yazılıdır:

﴿فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ﴾ “Öyleyse yetimi sakın ezme.” Duhâ 93/9.

44- Yetim malını korumak

﴿وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ﴾ “Rüşd çağına erişinceye kadar, **yetimin malına, sadece en iyi tutumla yaklaşın.**” En'âm, 6/112. ayetten iktibas.

45- Yetim malını yememek

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا﴾ “Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıkmış olurlar.” Nisâ 4/10. ayetten iktibas.

46- Namazlarına riayet etmek

﴿حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ﴾ “Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a saygı ve bağlılık içinde namaz kılın.” Bakara 2/238.

47- Allah'a şirk koşmamak

﴿إِنَّهُ مَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ﴾ “Biliniz ki kim Allah'a ortak koşarsa muhakkak Allah ona cenneti haram kılar.” Mâ’ide, 6/72. ayetten iktibas.

48- Zina etmemek

﴿وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا﴾ “Yine onlar ki, Allah ile beraber (tuttukları) başka bir tanrıya yalvarmazlar, Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar ve **zina etmezler. Bunları yapan, günahı(nın cezasını) bulur.**” Furkân, 25/68. ayetten iktibas.

49- İçki içmemek

﴿رَجِسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ﴾ “Ey iman edenler! **Şarap**, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları **birer şeytan işi pisliktir.**” Mâ’ide, 5/90. ayetten iktibas.

50- Malını israf etmemek

﴿وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ﴾ “Allah'ın geçiminize dayanak kıldığı **mallarınızı aklı ermezlere (reşit olmayanlara) vermeyin.**” Nisâ, 4/5. ayetten iktibas

51- Yalan yere yemin etmemek

﴿وَيَحْلِفُونَ عَلَى الْكَذِبِ وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾ “Bilerek yalan yere yemin ediyorlar.” Mücâdele, 58/14. ayetten iktibas.

52- Kanaatkâr olmak

﴿نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ﴾ “Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık.” Zuhûr, 43/32. ayetten iktibas.

53- Kur’ân’ı hüccet kabul etmek

﴿قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ﴾ “Sen de onlara: Eğer sahiden doğru söylüyorsanız delilinizi getirin, de.” Bakara, 2/111. ayetten iktibas.

54- İyiliği başa kakmamak

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صِدْقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى﴾ “Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı hâlde malını gösteriş için harcayan kimse gibi, başa kakmak ve incitmek suretiyle yaptığınız hayırlarınızı boşa çıkarmayın.” Bakara, 2/264. ayetten iktibas.

A, K1 ve M1 nüshalarında ayrıca şu ayet de yazılıdır:

﴿قُلْ لَا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُم بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَيْكُمْ لِلْإِيمَانِ﴾ “De ki: Müslümanlığınızı benim başıma kakmayın. Eğer doğru kimselerseniz bilirsiniz ki, sizi imana erdirdiği için asıl Allah size lütufta bulunmuştur.” Hucurât 49/17. ayetten iktibas.

Nüshalar

Elli Dört Farz Manzumesi'nin yazma eser kütüphanelerinde 23 nüshası tespit edilmiş olup bunlar aşağıda sıralanmıştır. Madde başlarındaki kısaltmalar metin tesisinde kullanılan nüsha rumuzlarına işaret etmektedir:

1) A: Milli Ktp., Adnan Ötüken İl Halk Ktp. No. 1753'te kayıtlı nüshanın 95b-96b varakları arasında yer alan manzumede “Hāzā Elli Dört Farzdur” başlığı yer alır. Her bir farz için Kur'ân-ı Kerîm'den ayet delilleri yazılmıştır. Müstensihî ve istinsah tarihi kaydedilmemiştir.

Birçok nüshada ayet delilleri bu şekilde ilgili maddenin ve sayfanın uygun yerlerine yazılmıştır.

(Milli Ktp., Adnan Ötügen İl Halk Ktp. No. 1753, 95b)

2) **BG1:** Bursa İnebey Yazma Eser Ktp., Genel, No. 51'de kayıtlı nüshanın 4b-7b varakları arasında yer alan manzumede "Hâzâ Elli Dört Farz" başlığı bulunmaktadır. Mefâ'îlün x2 kalıbıyla dizilmiş ve her farzın altına numara konularak ayet delilleri yazılmıştır. Müstensihine ve istinsah tarihine dair bilgi yoktur.

3) **BG2:** Bursa İnebey Yazma Eser Ktp., Genel, No. 4184/7'de kayıtlı nüshanın 149b-150b varakları arasında yer alır. Her bir farz için Kur'ân-ı Kerîm'den ayet delilleri yazılmıştır. Müstensihi ve istinsah tarihi yazılmamıştır. Manzumenin vezninin verildiği ve diğer birçok nüshada görülen;

Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün

Bularla kıl 'amel rahmet ide ol 'Âlim ü Mennân

beyti BG2 nüshasında bulunmamaktadır.

4) **BG3:** Bursa İnebey Yazma Eser Ktp., Genel, No. 854'te kayıtlı nüshanın 129b-130b varakları arasında yer almaktadır. Manzume sürhle cetvellendirilmiş ve farzlardan sonra ayet delilleri uygun yerlere yazılmıştır. Müstensihi ve istinsah tarihi belli değildir.

5) **BU:** Bursa İnebey Yazma Eser Ktp., Ulucami, No. 3508'de kayıtlı nüshanın 6a-7b varakları arasında yer alır. Harekelendirilmiş metnin istinsah tarihi ve müstensihi belli değildir. Manzumenin vezninin verildiği son beyit BU nüshasında da yoktur.

6) **Ç:** Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, No. 2329'da kayıtlı nüshanın 139b-141b varakları arasında yer almaktadır.

“Hasan-ı Basrî hazretlerinin elli dört farzlarıdır” şeklinde başlık atılmış ve her farzdan sonra ayet delilleri yazılmıştır. Mefâ’ln x4 formunda düzenlenmiş; fakat ilk msradan itibaren beyitler kaydırıldığı için kafiye düzeni tutturulamamıştır. İstinsah tarihi ve mstensihine dair bilgi yoktur.

7) **D1:** Diyanet İşleri Başkanlığı Ktp., Yazma Eserler, No. 2814’de kayıtlı nüshanın 230b varağında yer almaktadır. İlk beyit alınmamış, bunun yerine “Rivâyet olundı Hasan-ı Basrî’den” ifadesi başlık olarak yazılmıştır. Manzumenin son beyti mevcut değildir. Müstensihine ve istinsah tarihine dair bilgi yoktur.

8) **D2:** Diyanet İşleri Başkanlığı Ktp., Yazma Eserler, No. 6376’da kayıtlı nüshanın 5a varağında “Elli Dört Farzı Beyân” başlığı ile yer alır. Müstensihine ve istinsah tarihine dair bilgi yoktur.

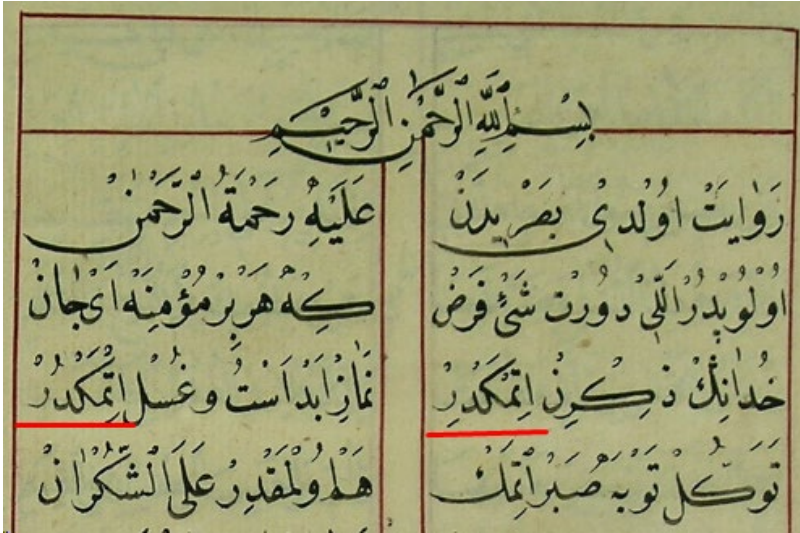
9) **E1:** Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Esad Efendi Koleksiyonu, No. 3523’te kayıtlı nüshanın 88a-90a varaklar arasında yer almaktadır. Mefâ’ln x4 formatı ikiye bölünmek suretiyle mefâ’ln x2 olacak şekilde dizilmiş ve her farz için Kur’ân-ı Kerîm’den delil olarak ayetler yazılmıştır. Bu nüsha istinsah tarihinin kaydedilmiş olması bakımından diğer nüshalara nisbetle dikkat çekicidir. Nitekim metnin sonunda 1165 (1751-52) senesinde istinsah edildiği yazılmıştır. Mstensihin kim olduğu ise bu kısımda belirtilmemiştir; fakat risalenin hemen öncesinde ve sonrasında yer alan Arapça başka eserler ile aynı yazı özelliklerini taşıması ve söz konusu yerlerde kâtip olarak Molla el-Hâc Halîl adının geçmesi *Manzum 54 Farz* müstensihinin de aynı kişi olduğuna işaret etmektedir.¹⁵

10) **E2:** Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Esad Efendi Koleksiyonu, No. 3569’da 1b-3b varakları arasında yer alır. “Elli Dört Farz” başlığı taşıyan manzume besmele ile başlamaktadır. Farzlardan sonra uygun yerlere ayet delilleri yazılmıştır. Aslî şekline uygun olarak mefâ’ln x4 formunda tertip edilmiştir. Ferağ kısmında mstensihine ve istinsah tarihine dair bilgi yoktur; fakat mecmuanın başında yer alan temellük kaydı notu ile manzumenin kaleme alındığı hat aynıdır. Buradan hareketle müstensihin Hafız

¹⁵ Müstensih kayıtları için bk. Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Esad Efendi Koleksiyonu, no. 3523, vr. 85b, 91b, 94a, 106b.

Hüseyin adında biri olduğu ve manzumenin 1176/1762-63 senesi civarlarında istinsah edildiği tahmin edilebilir.

11) **HM:** Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, No. 3561'in 8b-9b varakları arasında bulunmaktadır. Sayfalar cetvellendirilmiş ve manzume mefâ'îlün x2 olacak şekilde bölünmüştür. Bu durum benzer diğer nüshalarda olduğu gibi mısra sonlarındaki vezin kusurlarını da beraberinde getirmiştir. Bundan dolayı müstensihin bazı noktalarda kendince tasarruflarda bulunduğu gözde kaçmamaktadır. Aşağıdaki iktibasta görüleceği üzere üçüncü beytin sonu sahih metne göre "itmek" şeklinde bitmesi gerekirken ilk mısraya uygun olması için "itmekdür" şeklinde yazılmış; bir taraftan "aa" kâfiye düzeni sağlanmak istenirken diğer taraftan vezin bozulmuştur.

(Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 3561, vr. 8b)

Nüshada ayrıca bazı imlâ hataları göze çarpmakta, bunlardan bir tanesi manayı da etkilemektedir. Zira beşinci beyitte mısra "Firār itmekdür Allâh'a" şeklinde olması gerekirken "Firār itmekdür Allâh'dan" şeklinde yazılmıştır. Nüshanın müstensihi ve istinsah tarihi belli değildir.

12) **HB:** Bosna Gazi Hüsrev Bey Ktp., No. 4331'in 4b-7a varakları arasında yer alan manzume nesir formunda dizilmiştir. Her bir farzın altına rakamlar yazılarak elli dört farzın maddeleri

gösterilmiştir. Manzumenin istinsah tarihi belli olmamakla beraber kâtibinin Hasan Beşe adında biri olduğu vr. 7a'da belirtilmektedir.

13) İ: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., AY3988'de kayıtlı nüshanın 28b-29a varakları arasındadır. Besmele ile başlayan manzumenin müstensihî Mehmed b. Ahmed, istinsah tarihi ise 1160 (1747-48) senesidir. Birçok nüshada olan ve manzumenin veznini veren son beyit bu nüshada yoktur.

14) K1: Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Ktp., No. BY4567'nin 68b-70b varakları arasında yer alan manzumede beyitler diğer bazı nüshalarda da görüldüğü üzere hatalı olarak mefâ'ilün x2 kalıbına göre dizilmiştir. Her hükümden sonra sayfanın uygun yerine farzın delili olan ayetler eklenmiştir. 70a sayfasının kenarına ise "İmânsız gitmek sebebi yigirmi [dört] şeydür" şeklinde kırmızı mürekkeple bir başlık atılmış ve bunun altında imansız gitmeye sebep olabilecek ameller sıralanmıştır. Buna göre söz konusu maddeler şunlardır:

- Sû'-i i'tikâd
- Zâ'if imân
- İstiķâmetden 'udül
- İşrâr-ı imânuñ şükürin itmek
- Zevâbinden korkmamak
- 'İbâda zulm itmek
- Çok yemîn itmek
- Şarâb içmek
- Nemîme itmek
- Hâsed itmek
- 'Ucb itmek
- Ğammâza te'âvün itmek
- Ta'dîl-i erkân[1] terk itmek
- 'Amelin çok bilmek
- Günâhın unutmak
- Ana babaya 'aşî olmak
- Mü'mine ezâ itmek
- Kerâmet da'vâsın itmek
- Üstâzın incitmek
- Ezâna icâbet itmek
- Tecribesiz bir kimseye eyü dimek
- Kızb[i] 'âdet itmek
- Ğıybet[i] 'âdet itmek
- 'Ulemâ meclisinden firâr itmek

54 farzın sonunda ise asıl metinden olmayan "Câna cehâletden eşedd olmaya / Câhil olan kişi ebed gülmeye" beyti yer alır. Yine risalenin son sayfası olan 70b yüzünde de metin içeriğinden bağımsız, farklı kaynaklardan alınmış hadîs-i şerif ve

kelâm-ı kibâr iktibasları mevcuttur. K1 nüshasının müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir.

15) K2: Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Ktp., No. 7309'daki nüshanın 1b-3b varakları arasında yer almaktadır. Kırmızı mürekkeple "Elli Dört Farz Manzume[si]" başlığı atılmış ve her farzdan sonra uygun yerlere ayet delilleri yazılmıştır. Müstensihî belli değildir. Bu manzumeden sonra aynı kişi tarafından kaleme alındığı anlaşılan Arapça bir kırk hadis metni vardır. O metnin istinsah tarihi 1157/1744-45 olduğundan *Elli Dört Farz Manzumesi*'nin de bu sene içinde veya hemen öncesinde istinsah edildiği tahmin edilebilir.

16) K3: Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Ktp., No. 5570'teki nüshanın 97a-98a varakları arasındadır. Besmeleyle başlayan metinde hiçbir şekilde nazım hususiyetleri gözetilmemiş ve mensur formda düzenlenmiştir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir ve asıl metne göre içerisinde çok sayıda eksik kelime barındırmaktadır.

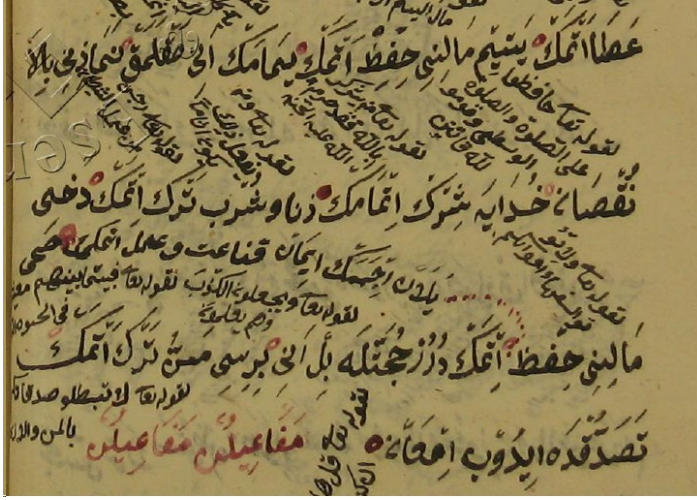
17) K4: Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Ktp., No. 6295'teki nüshanın 93b sayfasına kaydedilmiştir. Birçok nüshada yer alan ve manzumenin veznini veren son beyit bu metinde yoktur. Manzumenin müstensihî ve istinsah tarihi de belli değildir.

18) L: Süleymaniye Yazma Eser Ktp. Laleli Koleksiyonu, No. 2415'in 32a-33b varakları arasında yer almaktadır. Nazım formunda değil, mensur olarak dizilmiştir. Her farzın altına numara eklenmiştir. Müstensihîne ve istinsah tarihine dair bilgi yoktur.

19) M1: Manisa İl Halk Ktp. No. 1198'de kayıtlı nüshanın 68b-70a varakları arasında bulunur. Müstensihîne ve istinsah tarihine dair bilgi yoktur.

Elli Dört Farz Manzumesi'nin tespit edilen bazı nüshalarında metnin manzum hususiyetinin bozulup mensur bir yazıya çevrildiği dikkati çekmektedir. Örneğin bu nüshada ilk beytin ikinci mısrası "Olupdur elli dört şey' farz ki her bir mü'mine ey cān" şeklinde olması gerekirken "Olupdur elli dört şey' farz ki her bir mü'mine bilmek de lāzımdur" (vr. 68b) şeklinde yazılmıştır. Yine aynı nüshada metin boyunca beyitler manzum düzende sıralanmayıp doğrudan mensur şekilde yazılmış ve yer yer kırmızı mürekkeple takti'ler gösterilmiştir. Fakat söz konusu işaretlemeler

aşağıda da görüleceği üzere mısra bölümlendirmelerinden ziyade 54 farz hükümlerini birbirinden tefrik etmek için kullanılmıştır.

20) M2: Manisa İl Halk Ktp. No. 2980/3'te, 70b-72a varakları arasında yer alır. İstinsah tarihi ve müstensihi belli olmamakla beraber temmet kaydından önce kâtip tarafından şu beyitler yazılmıştır:

Kâtibine her kim eyleye du'â
İde mahşerde şefâ'at Muştafâ
Oğuyanıñ faşih olsun lisânı
Yazanıñ rûhına Seb'u'l-meşânî

21) S: Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Serez Koleksiyonu, No. 4021'in 18a-21a varakları arasında yer almaktadır. Mefâ'ilün x2 kalıbına göre dizilmiştir. İlk sekiz farzın ayet delilleri yazılmış, diğerleri daha sonra yazılmak üzere boş bırakılmış; fakat tamamlanmamıştır. Müstensihi ve istinsah tarihi belli değildir.

Manzumenin öncesindeki sayfada, 17b'de önemli bir not dikkati çekmektedir. Sözü edilen not şu şekildedir: "Hasan-ı Basrî rahmetullâhi te'âlâ aleyh hazretlerinden mervî olan elli dört farz nazm olundu. Talebe-i ulûm karındaşlardan amel etmek için muhkem ezberlenmesi mercûdur. Ol beyitler bunlardır ki zikr olunur."

Buradaki kayıta “talebe-i ulûm”a (ilim talebelerine) hitap edilmekte ve onlardan bu manzumede anlatılanlarla amel etmek üzere söz konusu beyitleri iyice ezberlemelerinin beklendiği belirtilmektedir.

22) YB1: Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Yazma Bağışlar Koleksiyonu, No. 1269’un 120a sayfasında yer alır. Manzume “Hâzâ Elli Dört Farz bi-İttifâkı’l-‘Ulemâ” başlığı ve Besmele ile başlamaktadır. Manzumenin veznini veren son beyit bu nüshada yoktur. Müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir.

23) YB2: Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Yazma Bağışlar Koleksiyonu, No. 2209’un 70b-72b sayfaları arasında yer almaktadır. Farzlar için numara verilmiş ve her bir maddeden sonra ayet delilleri yazılmıştır. Müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. Manzumenin veznini veren son beyit bu nüshada da yer almamaktadır.

Sonuç

Bu makalede Hasan-ı Basrî’den rivayetle tedvin edilmiş elli dört farzın Osmanlı sahasında nazma çekilerek hazırlanmış bir metni ele alınmıştır. Osmanlı devrinde benzerlerine nisbetle en çok istinsah edilen bu *Elli Dört Farz Manzumesi*’nin nâzımı bilinmemektedir. 17 beyitten oluşan manzumenin İstanbul dışında Bursa, Konya, Çorum, Manisa, Bosna, Serez gibi Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerindeki yazma eser kütüphanelerinde kayıtlı nüshaları tespit edilmiş ve söz konusu yazmalar üzerinden bir metin tesisi yapılmıştır. Bununla birlikte küçük hacimli bir eser olduğundan muhtelif kütüphanelerde veya şahısların elinde bulunan bazı mecmualarda da başka nüshalarının bulunabileceği unutulmamalıdır. Dolayısıyla ilerleyen zamanlarda manzume hakkında yeni bilgilerin ortaya çıkması muhtemeldir.

Manzumeyi kaleme alan zatın 54 farzı 17 beyte sığdırması dikkate alındığında bu fazları ayrıntılı anlatmasının mümkün olmayacağı açıktır. Bahsedilen durumda ise belli bir ilmî birikime ulaşmamış kişilerin beyitlerde hangi farzların belirtildiğini anlaması kolay olmayacaktır. Bu açıdan değerlendirme yapılırsa manzumenin kaleme alınmasındaki temel amacın talebelerin bu farzları kolayca ezberlemesi olduğu söylenebilir. Nitekim Serez

nüshasında manzumenin hemen öncesinde yer alan bir notta “talebe-i ulûma” hitap edilmekte ve bu manzumeyi “muhkem” ezberleyip farzlar ile amel etmeleri beklenmektedir. Bu not söz konusu manzumenin bazı medreselerde tedrisata dâhil edilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Eserin nüshalarının bir kısmında elli dört farzın her bir maddesi için Kur’ân-ı Kerîm’den ayet delilleri tahrir edilirken bazılarında yalnızca farzın kendisinin yazılmasıyla iktifa edildiği görülmüştür. Yine bazı nüshalarda kimi maddeler için Kur’ân’dan iki ayet delil gösterilmiş, bazıları için de Arapça “ya’ni” ve “ey” ile başlanarak ayetlerin kısa açıklaması yazılmıştır.

Nüshalar incelendiği vakit hepsinin tek bir ana nüshadan çoğaltılıp dolaşıma sokulduğu da anlaşılmıştır. Örneğin elli dört farzın dokuzuncusu olarak zikredilen “helâlden temiz elbise giymek” maddesi yazıldıktan sonra A’râf, 7/31. ayetten yapılan iktibas “Yâ benî Âdeme...” şeklinde başlaması gerekirken hatalı olarak “Yâ eyyühe’llezîne âmenû...” şeklinde başlatılmış ve söz konusu yanlış, tespit edilebilen bütün nüshalarda tekrar edilmiştir. Osmanlı’nın farklı bölgelerine yayılan bir metindeki ayetin düzeltilmeyerek hatalı yazılmasının, en azından bu metnin müstensihlerinin bilgi veya dikkat düzeyine dair işaretler sunduğu söylenebilir. Bunun gibi, aslında elli dört farzın içinde zikredilmesi gereken “sözüne sâdık olmak” maddesiyle alâkalı ayet iktibasının bütün nüshalarda boş bırakılması, müstensihler ya da kitabın mülkiyetini elinde bulunduranlar tarafından ikmal edilmemesi dikkatten kaçmamaktadır.

Çalışmamız için bu makalenin konusunu oluşturan manzum metin ile Hasan-ı Basrî’den gelen Arapça rivayet, Osmanlı sahasında yapılan mensur tercümeler ve imparatorluk zamanında en yaygın halk ilmiyhâllerinden biri olan *Mızraklı İlmihâl* adıyla meşhur *Miftâtu’l-Cenne* mukayeseli şekilde okunmuştur. Neticede *Mızraklı İlmihâl*’in hem yazma hem de matbu metni içerisinde yer alan elli dört farzın Hasan-ı Basrî rivayetine dayandığı ve bu dörtlü mukayese sonucunda *Manzum Elli Dört Farz*’ın diğerlerine nisbetle temel metin durumundaki Arapça rivayete daha yakın olduğu görülmüştür. Zira Hasan-ı Basrî rivayetinde olmayıp *Mızraklı İlmihâl*’deki farzlar arasına ilave edilen “Pâdişâha itaat etmek” ve

hem *Mızraklı İlmihâl*'deki kısma hem de Arapça metnin Osmanlı sahasındaki mensur tercümesine eklenmiş olan "genç oğlanlara yakın olmamak" maddeleri konumuzu oluşturan *Elli Dört Farz Manzumesi*'nde de yer almamaktadır.

Metin

Bismi'llâhi'r-Raḥmâni'r-Raḥîm¹⁶

- 1- Rivâyet oldı Başrı'den 'aleyhi raḥmetü'r-Raḥmân
Olupdur elli dört şey' farz ki her bir mü'mine¹⁷ ey cân¹⁸
- 2- Ḥudâ'nuñ zıkrin¹⁹ itmekdür²⁰ namâz âbdest gûsül itmek²¹
Tevekkül tevbe şabr itmek hem olmaḳdur²² 'ale's-şükrân
- 3- Ḥelâlden pāk²³ libâs geymek ḳazâya râzı olmaḳdur
Ḥelâlinden yiyüp içmek²⁴ hem olmamaḳ-durur²⁵ ferḥân
- 4- Kişinüñ rızḳına Allâh kefiledür anı ḥaḳ bilmek
Ḥulûş-ile 'amel itmek²⁶ tefekkür eylemek her ân
- 5- Firâr itmekdür²⁷ Allâh'a²⁸ daḫi ḥavf eylemek andan
'Aduv bilmekdür İblîs'i odur Ḥaḳḳ'a²⁹ ḳavî düşmân

¹⁶ Ç, İ, E1, E2, F, K1, K2, HM, L, A, ve M2 nüshasında yer almaktadır.

¹⁷ mü'mine: mü'min YB1.

¹⁸ ey cân: bilmek de lâzımdur M1.

¹⁹ ḥudâ'nuñ zıkrin: ḥudâ'yı zıkr K4.

²⁰ itmekdür: itmek F, İ.

²¹ itmek: itmekdür M1, HM; kılmaḳ BG2.

²² hem olmaḳdur: daḫi olmaḳ K4

²³ HM nüshasında hatalı olarak "ipek" yazılmıştır.

²⁴ ḥelâlinden yiyüp içmek: ḥelâlden yiyüp içmekdür D2, BG1, E1, BU, K1, M2, S, YB1; ḥelâl yiyüp içmekdür M1; ḥelâlden yiyüp içmek HB.

²⁵ olmamaḳ-durur: olmamaḳdur HB; olmaḳ-durur YB2.

²⁶ itmek: kılmaḳ F, HM

²⁷ D1 nüshasında "Muḳırr olmaḳdur Allâh'a" şeklinde yazılmıştır.

²⁸ HM nüshasında hatalı olarak "Firâr itmekdür Allâh'dan" şeklinde yazılmıştır.

²⁹ ḥaḳḳa: ḥaḳḳâ Ç, BG1, BU, M1, K1, K2, YB2.

- 6- Hüdâ sevdüğünü³⁰ sevmek ‘adūsın sevmemek anuñ³¹
Yaraşlanmağ-durur mevte ki yoğdur³² define imkân
- 7- Dađı ma‘rūfla emr itmek³³ nehiydür dađı münkerden³⁴
Atasına anasına dağı itmek-durur ihsân
- 8- Emānātı³⁵ edā itmek şıla itmekdür³⁶ erhāmı
Lisānın³⁷ hıfz idüp yummağ gözini³⁸ görse ger nisvān³⁹
- 9- İtā‘at eylemek Hağğ’a⁴⁰ nazār itmekdür ‘ibretle
Dağı ifā-yı keyl itmek berāber⁴¹ eylemek mizān⁴²
- 10- Dağı suhriyyeden⁴³ kaçmağ sözine⁴⁴ şādık olmağdur⁴⁵
Tecessüs⁴⁶ sū’-i zann itmek⁴⁷ hevā-yı nefis ile şeytān⁴⁸

³⁰ hüdâ sevdüğünü: hüdānuñ sevdüğün BG1.

³¹ ‘adūsın sevmemek anuñ: ‘adūsın sevmemek anı BG1, BG3, M1, M2, E1, E2; ‘adūsını ‘adū bilmek L, kim ‘adū sevmemek anı S.

³² yoğdur: yoğ-durur M2.

³³ ma‘rūfla emr itmek: ma‘rūfla emr it M2; ma‘rūf eylemek M1.

³⁴ nehiydür dağı münkerden HB: itmek nehy-i münkerden A, Ç, BG1, E1, M1, M2, K1, K2; hem itmekdir nehy münkerden YB1, BU; hem itmek nehyi münkerden F, BG2, K4, S, YB2; ve hem nehyi münkerdir L.

³⁵ Emānātı: Emānāt HB.

³⁶ itmekdür: itmek M2; itmek-durur HM.

³⁷ lisānın: lisānuñ HB.

³⁸ gözini: gözlerini BG3. Mısranın buraya kadarki kısmı S’de “Dağı lisānı hıfz etmek yummağ göz” şeklindedir.

³⁹ görse ger nisvān: görse nisvān BG3; görse görünsün HB; ger nisvān M1; görüben nisvān YB1.

⁴⁰ hağğa: hağğā A, Ç, K1, K2, BU, YB2.

⁴¹ berāber: müsāvī E1.

⁴² Bu beyit L ve HM nüshalarında yoktur.

⁴³ suhriyyeden: suhriyyetden YB1, M1, K1.

⁴⁴ sözine: sözinde Ç.

⁴⁵ olmağdur: olmağ hem İ.

⁴⁶ecessüs: ta‘allüm Ç, HM, BU, L, D1; -YB2.

⁴⁷ sū’-i zann itmek: terk-i sū’-i zann A, BG1-2-3, BU, D1-2, E1-2, HB, HM, K1-2-3-4, L, M1-2, YB1; sū’-i zannı terk İ.

- 11- Gözin kulağını⁴⁹ her dem şakınmağdır mehârimden
‘Ulüvvi⁵⁰ terk idüp⁵¹ itmekdür infâkı⁵² bi-lâ i’lân
- 12- Ümîdin kesmemek Hâk’dan daği emn⁵³ üzre olmamağ⁵⁴
Kifâyet kadri rızkı⁵⁵ taleb itmekdür ez-Yezdân⁵⁶⁵⁷
- 13- Birisi hayzı⁵⁸ hâlinde⁵⁹ nisâdan ‘uzlet itmekdür
Daği⁶⁰ pāk eylemekdür birisi⁶¹ kalbini⁶² ez-‘işyân⁶³
- 14- Mesâkîne ‘ağ itmek yetim mâlını hıfz itmek
Yimemek anı şaklamağ⁶⁴ namâzını⁶⁵ bi-lâ noğşân⁶⁶

⁴⁸ YB2 nüshasında bu mısra şu şekildedir: “Sû’-i zann u gıybet itmemek hevâ-yı nefis ile şeytân”. S’de bu beyit şu şekildedir: “Sözine şadık olmağdırecessüs terk-i sû’-i zann/ Daği suhriyyeden kaçmağ hevâsı nefis ile şeytân”

⁴⁹ gözin kulağını: gözünü kulağı HB; göz ile kulağın HM; gözünü kulağın D1, F, L, BG2; gözünü kulağını K2, K4.

⁵⁰ ‘ulüvvi: ‘ulüvv YB1.

⁵¹ idüp: -M1.

⁵² infâkı: infâk HB.

⁵³ emn: emîn K2; -D1.

⁵⁴ olmamağ: olmağ M2; olmamağdır F, S.

⁵⁵ kifâyet kadri rızkı: kifâyet kadar rızkı E1, F, YB, M2, K1; kifâyet miğdâr rızkın HB, BG2, D1, S; kifâyet rızkı K2; kifâyet üzre rızkı K4; vefâ miğdâr rızkı YB2.

⁵⁶ ez-Yezdân: her dâ’im D2.

⁵⁷ Bu beyit L ve HM nüshalarında yoktur.

⁵⁸ hayzı: hayz A, BG3, Ç, E2, İ, K4, M1, S, YB1, YB2; -K2.

⁵⁹ D1 nüshasında “Birisi nifâs hayz hâlinde” şeklinde yazılmıştır.

⁶⁰ daği: daği hem S; -D2.

⁶¹ eylemekdür birisi: eylemek-durur biri A, M2 HB; eylemeklikdür biri Ç, F, HM, YB2; eylemekdür biri İ, K1, BG1, L; eylemekdür kişi S.

⁶² kalbini: kalbin BU, Ç, S; kalbi ki HB; -D2.

⁶³ ez-‘işyân: ‘işyândan HB, S.

⁶⁴ şaklamağ: hıfz etmek YB1, HM.

⁶⁵ namâzını: namâz kıla S.

⁶⁶ D1 nüshasında “Yimemek anı şaklamağ” kısmı “Yimeyüp itmekdür edâ” şeklinde yazılmıştır.

- 15- Hüdā'ya itmemek şirki⁶⁷ zinā vü şürbi⁶⁸ terk itmek
Daği mālını hıfz itmek yalana içmemek eyman⁶⁹
- 16- Kānā'at⁷⁰ u 'amel itmek-durur⁷¹ hüccetle bil anı⁷²
Birisi menni⁷³ terk itmek taşaddukda⁷⁴ idüp⁷⁵ im'an⁷⁶
- 17- Mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün
Bularla⁷⁷ kıl 'amel rahmet ide⁷⁸ ol⁷⁹ 'Ālim⁸⁰ ü⁸¹ Mennān⁸²

⁶⁷ itmemek şirki HB: şirk itmemek Ç, BG1, BG3, E1, E2, M1, M2, BG1, YB1, K1, K2, K4, BU, BG2; şirki terk itmek D, İ, A, F, şirk itmemekdür S.

⁶⁸ zinā vü şürbi: zinā vü şürb A, Ç, BG1-2, BU, D1, M1, YB1; zināyı şürb S; zinā şürb-i hamr D2.

⁶⁹ yalana içmemek eyman: yalan yere içmemek eyman A, BG1-2-3, BU, Ç, D1-2, E2, K4, S, YB1, YB2; yalan itmemek eyman BU; yalan yere itmemek eyman İ; yalana itmemek eyman E1, HB; yalan yere içmemek and K1, K2, F. Bu beyit HM nüshasında yoktur.

⁷⁰ kānā'at: itā'at BU.

⁷¹ itmek-durur: itmekdür E1, E2, F, Ç, YB1; itmek BU.

⁷² Bu mısra S'de şu şekildedir: "Kānā'atla 'amel etmek hüccetin bil kelāmullāh"

⁷³ menni: menn A, BG1, HM, E1, E2, M1, K1, K4 YB1.

⁷⁴ taşaddukda: taşadduğa HM; taşaddukdur L.

⁷⁵ idüp: ider HB.

⁷⁶ im'an: em'an BG1, M2.

⁷⁷ bularla: bulara HB.

⁷⁸ ide: ider HB; kıla F, HM.

⁷⁹ ol: gör K1, K2.

⁸⁰ 'Ālim: 'Alā HB.

⁸¹ ü: -A, Ç, BG1, BG3, E1, YB1, M2, HM, K1, L.

⁸² Bu beyit BU, BG2, D1, D2, S, YB1 ve YB2 nüshalarında yer almamaktadır. K4 nüshasında ise yalnızca ikinci mısra vardır ve onun da "rahmet ide ol 'Ālim ü Mennān" kısmı, "hergiz saña rahmet ide Mennān" şeklindedir.

Kaynakça

- ARPAGUŞ KELPETİN, Hatice (2000), "İlmihal", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 139-141.
- AVERBEK DOĞAN, Güler (2018), "Dillerinden Biri Türkçe Olan Manzum Sözlükler Üzerine Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 21, 85-114. <http://dx.doi.org/10.15247/dev.2527>.
- ÇETİN, Abdurrahman (1997), "Hâkânî, Mûsâ b. Ubeydullah" *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 15, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 165-166.
- ÇOLLAK, Fatih (2010), "eş-Şâtibiyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 377-379.
- ELİAÇIK, Muhittin (2009), "Şemsi Paşa'nın Manzum ve Muhtasar Vikâyetü'r-Rivâye Tercümesi", *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 2, 16-49.
- ERMAN, Uğur (2016), "Siirt Medreselerinde İcâzetnâme Öncesi Okutulan Kitaplar ve İçerikleri", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III/1, 135-172.
- GÖRGÜN, Tahsin (1997), "Hasan-ı Basrî (Fıkıh İlmindeki Yeri *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 16, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 303-305.
- HIZLI, Mefail (2008), "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), 25-46.
- KILIÇ, Atabey (2006), "Klasik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sübha-ı Sıbyan", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(20), 65-77.
- ÖZ, Şükriye Feyzâ (2002), *Hayret Mehmet Efendi'nin Manzum Elfiyye Tercümesi ve Bugünkü Dile Uyarlaması*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.

RİTTER, Hellmut (1933), "Studien zur Geschichte der islamischen Frömmigkeit: I. Hasan el-Başrî", *Der Islam; Zeitschrift für Geschichte und Kultur des Islamischen Orients*, 21, s. 1-83.

SÜSLÜ, Zahir (2019), *Klasik Türk Edebiyatında Manzum Fıkıh Eserleri ve Ceceli Müftü İbrahim Efendi'nin Şâfi Adlı Eseri (İnceleme-metin)*, Doktora Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi.

ŞENGÜN, Necdet (2018), "Aydın Karacasulu Yemez-Zâde Süleyman Rüşdî'nin Otuz İki ve Elli Dört Farz Manzûmeleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48, 7-28. <https://doi.org/10.21054/deuifd.492957>.

ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ (2009), *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

ULUDAĞ, Süleyman (1997), "Hasan-ı Basrî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 16, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 291-293.

YILDIRIM, Kadri (2009), "Didaktik Şiirin Abbasiler Döneminde Ortaya Çıkışı ve Gelişimi Üzerine Bir İnceleme", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(1), 171-207.

YILMAZ, Oğuz (2015), "Türk İslam Edebiyatı'nda Manzûm Tecvîdler", *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı -III (Edebiyat-Tarih) 14-17 Mayıs 2015*, 81-100.

YAŞAROĞLU, M, Kâmil (2020), "Mızraklı İlmihal", *TDV İslam Ansiklopedisi* C. 30, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 5-6.

Yazma Eserler

Bosna Gazi Hüsrev Bey Ktp., No. 4331, 4b-7a.

Bursa İnebey Yazma Eser Ktp., Ulucami, No. 3508, 6a-7b.

Bursa İnebey Yazma Eser Ktp., Genel, No. 4184/7, 149b-150b.

Bursa İnebey Yazma Eser Ktp., Genel, No. 51, 4b-7b.

Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, No. 2329, 139b-141b.

Diyanet İşleri Başkanlığı Ktp., Yazma Eserler, No. 2814, 230b.

Diyanet İşleri Başkanlığı Ktp., Yazma Eserler, No. 6376, 5a.

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Ktp., No. BY4567, 68b-70b.

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Ktp., No. BY7309, 1b-3b.

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Ktp., No. BY5570, 97a-98a.

Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü Ktp., No. BY6295, 93b.

Manisa İl Halk Ktp., No. 1198, 68b-70a.

Manisa İl Halk Ktp. No. 2980/3, 70b-72a.

Milli Ktp., Adnan Ötügen İl Halk Ktp., No. 1753, 95b-96b.

Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Laleli Koleksiyonu, No. 2415, 32a-33b.

Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Esad Efendi Koleksiyonu, No. 3523, 88a-90a.

Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Esad Efendi Koleksiyonu, No. 3569, 1b-3b.

Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, No. 3561, 8b-9b.

Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Serez Koleksiyonu, No. 4021, 18a-21a.

Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Yazma Bağışlar Koleksiyonu, No. 1269, 120a.

Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Yazma Bağışlar Koleksiyonu, No. 2209, 70b-71b.

Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Mehmet Taviloğlu Koleksiyonu, No. 362/31.

Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Mikrofilm Koleksiyonu, No. 2718/3.